

Макаренко Л.В. СИНКРЕТИЧНА МЕТАФОРА В ПОЕЗІЇ ЮРІЯ КЛЕНА

Психологічна синтетичність сприйняття світу властива людині, особливо митцеві, який відзначається підвищеною чутливістю і здатністю до художніх узагальнень. Пошуки в напрямку синтезу різних почуттів, кольорів, форм, звуків характерні для всіх видів мистецтва (наприклад, музика Скрябіна, поезія Тичини, проза Паустовського).

Для літературного процесу ХХ століття властиві художні явища, пов'язані з процесами поглибленого синтезу в тропях (такі, як синестезія, відсторонення, музичність асоціації, неповторність і несподіваність образу тощо).

Кожен художник слова має свій власний метафоричний світ. Власний – значить осмислений, освоєний свідомістю, баченням, нервами, темпераментом художника – улюблені барви і сфери асоціації, свій спосіб мистецького синтезу. Образно-метафоричний світ є одним з тих начал, що визначають творчу індивідуальність художника. В ньому виявляється специфіка поетичних „органів чуття” творця, його емоційний тип.

Метафора здійснює синкретизм різних відчуттів, поєднує враження зорові і слухові, оречевлює настрій. Письменники продовжують завойовувати інші мистецькі сфери – музичну, живописну, що веде до зростання експресивності метафоричного образу. „Йдеться про те, аби поет, змальовуючи певне явище, разом з тим умів порушити в нашій душі цілі акорди почуттів і уявлень, котрі б піднімали нашу фантазію до якогось далекого, нескінченного простору, відкривали б нам широкі горизонти думок і марень...” [1, 230]. Адже літературний твір – це не просто сукупність образів, а й сам образ – результат симбіозу Слова, Кольору та Звуку. І. Франко у трактаті „Із секретів поетичної творчості” зауважив: „Коли поет береться малювати, він робить це не фарбами, а торкає наші різні чуття, викликає в душі образи різнорідних значень, але так, щоб вони тут же зливалися в одну органічну й гармонійну цілість” [2, 405].

Твори Юрія Клена, на нашу думку, дають підстави для твердження, що поет наділений здатністю синестезії – одночасного відчуття. Явище синестезії має психофізіологічну основу: „...виникнення у людини відчуттів не лише в чуттєвому органі, на який діє подразник, а й одночасно в іншому органі чуття” [3, 615]. Синестезія виступає також і художнім прийомом: „...поєднання в одному творі різних, іноді далеких асоціацій. Впливає з природної властивості людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття, що приводить до синтезу кількох відчуттів” [4, 638]. Синестезія – художній прийом – базується на синтетичності: „кольоровий слух”, „слуховий колір”, „мальовнича музика”, „музична мальовничість” [4, 632]. Синтетизм метафор в поезії Юрія Клена часто має такі особливості:

1. Звук переростає у зоровий образ, наприклад: „*Над полем чорний крик сурми полине*” [5, 87]; „*Полум'яний шум страшних пожеж*” [5, 35], „*Сібеліусе, ти із звуків статуї // підносиш у просторінь лунну часів*” [5, 307].

Світ природи і світ людей мають перебувати у гармонії, тому для поета образ „пратиші золотої” стає уособленням мирного життя, наприклад: „*Нове життя з руїн ростиме, // і знов буятимуть жита, // і сплине знов над нами // пратиша золота*” [5, 52].

Пристрасть, сила кохання є такими могутніми, що набувають зримого звучання, перевтілюються в музичний образ: „*Мов дві лагуни сині, сниться їй досі // мені очей твоїх прозорий спів*” [5, 68], „*Фанфарми шаленими вознів // мене маяк твоєї знову безвість кличе!*” [5, 69].

Такою ж надзвичайною силою наділяє Юрій Клен і поезію, яка здатна настільки заворожити людину, що починає сприйматись не лише як звукове чи зорове враження, а й на дотик і смак, наприклад: „*Гойдав нас строф повторний спів // і білим шумом рим кипів*” [5, 73], „*Пили ніжну музику строф ми*” [5, 139].

2. Зоровий образ часто починає звучати, стаючи „слуховим кольором”. При цьому навколишній світ стає іншим – добрішим, красивішим, гармонійнішим, наприклад: „*Сміються ранки голубі*” [5, 54], „*Під небом з синього, дзвінкого скла*” [5, 32], „*Вічну хвалу вам сурмить // каменю сіра блакить*” [5, 233], „*Квітнева ніч над Данте-стадіоном // сузір'ями аж лускотить*” [5, 244], „*Міста, ясні троянди жаролиці, // симфонії потужних барв <...> граніт ваш обернувся у спів*” [5, 310].

Ця гармонія довілля і людини можлива лише у мирний час. Як тільки суспільство вдається до зброї, увесь навколишній світ сповнюється загрозливих звуків (і тоді як реальні, так і абстрактні зорові образи починають звучати), наприклад: „*І ось гуде <...> лихий пожеж червоних прапорів*” [5, 88], „*Зіхають пусто кам'яниці, // почавлені на хряц*” [5, 298], „*І вже реве // страшний пожеж майбутньої епохи*” [5, 328], „*По році рік минав, // в калюжах крові смачно хлюпав*” [5, 148].

3. Одночасне сприйняття зорових і дотикових вражень (зображення в дії). Так, всупереч традиційному сприйняттю світла, кольору зором, Юрій Клен відчуває його ще і на дотик. Яскравість світла завдає болно, сприймається як гострий дотик, наприклад: „*Колоче зацвів // сліпучий дріт у лампах різних серій*” [5, 195- 196], „*Списами світла промені рясні // в мозок просотилися мені*” [5, 305].

Так само автор „оживляє”, робить дієвим вогонь: „*Пригорцями зорі // штурляє, розгортаючись, багаття*” [5, 296].

Синестезія Юрія Клена дозволяє сприймати неживі предмети, абстракції, природні явища у поєднанні зорових вражень з дотиковими (як кольоровий, об'ємний рух). І це уже не статичне зображення; пейзажні замальовки сповнюються динаміки, стаючи авторським відкриттям, наприклад: „*І вітер у шкарлатовій керей // гойдає хмари в небесах*” [5, 144], „*Шматочки синього паперу, // де вписані дерев химери,*

*// між трав зібрав безхмарний день // і їх ховає до кишень”[5, 66], „До мене явори й дуби // магичні про-
стягнули жезла”[5, 293].*

Образи природи у поезії Юрія Клена виступають відповідниками емоційних станів ліричного героя. Осінь – час припинення росту, завмирання, згасання – однаково діє і на природу, і на людину: *„Багря-
ний вересень проливсь дощами // над полем, лісом, і ставком, // і над моїми згаслими літами, // що в сніп
лягли, підкошені серпом”[5, 60], „В поля вино струмисте // пролле холодна височінь”[5, 55].*

Весна — час оновлення у природі – дарує надію і людині: *„Май пестить сосну молоду // і душу проме-
нем квітчає. // 3 безодень смерті і відчаю //я в незагасне світло йду”[5, 294].*

Так само у відчуття автора матеріалізується кохання, стаючи зримим, дієвим: *„Не раз поміж висо-
ких, вогких трав // вдивляюсь я в них <...> // летів і падав в очі”[5, 67].*

І навпаки, дотикові (больові) відчуття, в свою чергу, можуть набувати кольору (зримості): *„Поразки
темний біль”[5, 106].*

4. Музика, спів, взагалі будь-який звук часто сприймаються Юрієм Кленом не просто як звукові враження. Так, як і колір, вони можуть бути сприйняті на дотик, набуваючи при цьому фізичних властиво-
стей (навіть коли йдеться про абстрактні поняття). Особливістю такого відчуття є передача негативної експресії, адже такі звуки завдають болю, шкоди, можуть навіть знищити, наприклад: *„І музика серце
крає, // то тужлива, то весела”[5, 308], „Все розтинає вітру дикий спів // життя ще не початий про-
стір // гуде, гуде в невпиннім рості // і душу рве не сто шматків”[5, 249], „Б'є в мури гул ворожого при-
бою”[5, 296], „Сікли дітей гроза і дощ залізний, // грім землю на шматки роздер”[5, 310].*

5. Нюхові відчуття, до яких так рідко вдаються поети, у Юрія Клена викликають безліч асоціа-
цій, поєднуючись із зоровими, смаковими чи слуховими враженнями.

Запах нагадує про дитинство чи рідну землю, викликає давно забуті картини, наприклад: *„І тільки в
пахощах бузку й вербени, // в роках дитячих – скрізь, де ступить крок — // живуть, неначе з мармуру
різьблені, // безсмертні постаті твоїх казок”[5, 134], „Плакаю в серці я простір Дніпра, // і степ, і млосні
пахощі акацій”[5, 226].*

Запах меду надає пейзажу жовтого кольору: *„Високий день стояв ще над ставком // і жовто пах липне-
вим медом”[5, 300].*

Але запах може і побороти спогади, звільнити душу: *„Один лиш вечір запашний страшний //
всі спогади з душі моєї стер би”[5, 227].*

6. Полісинтетичні метафори, вбираючи в себе враження зорові, слухові, дотикові, поєднують їх
так, що реальна предметність набуває нових, не помічених доти якостей, або ж втрачає свої природні
ознаки. Невловиме поєднання розмаїтих відчуттів, в яких втілюється поетична експресія тексту, витворює
індивідуальний образний світ Юрія Клена. В таких метафорах поет досягає органічного злиття в єдине
ціле звукових, зорових, дотикових вражень та почуттів у зображенні:

а) природи, наприклад: *„З дахів течуть дзвінки струмки // і кидають у вікна перли”[5, 64], „За
темний ліс на гори сині //з вікна співучі кидає мости”[5, 48], „Синіють по дощах озера, // де сонце креслить
злате зеро, // чи розгубила клаптями блакить // у лісі осінь шовкопера, // що в серці явором шу-
мить”[5, 65], „Ніч б'ється в вікна віттям горобин”[5, с.61], „Цвіте вся широчінь полів // сто
раз сп'янілою весною, // щоб литись дивною снагою // в потужний гул твоїх громів” [5, 40], „І місяці,
дзвінки, як скло, // вдягають ночі у бронзовий холод”[5, 64], „Схрещують бурі великі // над ними
блакитні мечі”[5, 93];*

б) нерозривного зв'язку людини і природи, що зосереджує в собі одухотвореність при-
роди і злитої з нею особистості ліричного героя, і це взаємозбагачує обидві сторони, наприклад: *„О
юнаки і дівчата! Танцюйте поему, // що помаранча співає й рясний виноград, // хліб зарум'янений і
кожний овоч окремих, // пахощі, що ними дише у вересні сад”[5, 355].*

Часто цей зв'язок (близькість до природи) людина відчуває серцем: *„І серце, вже красою враже-
не, // н'є порами осінній шум”[5, 64], „І серце, маленький, розхитаний човен, // налите музикою,
йде вже на дно”[5, 307], „Так тихенько б'ється // в ніжнім теплі твоїх долонь // під дощами твого
волосся // бідне серце землі”[5, 86];*

в) проблем сучасності (XX століття), наприклад:
– руйнівної, нищівної сили міста (проблема урбанізації):

*Самотнє поле вік свій доживає
край міста, де гамуз і твань <...>
Драпіжне місто поле пожирає
щелепами голодних риштувань.
Там, де стовпилися у купи
мізерні і низькі халупи
і де дерев зчорнілі трупи
на голови їм чеють струпи,
за шматом шмат
димучим коксом і вугіллям
годована потвора
і сповиває в чад
недоїдок великого простору[5, 84];*

– проблема війни і миру.

Від юнацьких років і майже до смерті Юрій Клен бачить, чує, відчуває її завжди поряд:

*І ось зійшов двадцятий вік.
На закривавлену правицю
Надяг залізну рукавицю
О ні, не зверне він убік.
Він важко гатить кулаком,
Він б'є в зачинені ворота,
несе він град, і дощ, і сльоту,
і виє вовком-хижаком*[5, 141].

Яскравою особливістю сприймання Юрієм Кленом соціальних подій є поєднання чорного кольору і дисгармонійного звуку у русі розгульного, швидкого танцю. Тоді в поезії починають переважати метафори з негативними емоційно-смісловими відтінками значення, набуваючи трагічно-песимістичних тенденцій: „І дикий вихор маскаради // весь світ затуляє в канкан // не в синій чар Шехерезади – // у чорний вир фата морган”[5, 297], „ Чорний жах, що вовком виє”[5,101], „ Хати, дерева й дітвору – // все ураган змісив у кашу, // все крутить сатана в чардаші, // нову вигадуючи гру”[5, 293];

г) проблема оновлення людини, її переходу на вищий рівень розвитку. Юрій Клен — все ж таки оптиміст, що вірить у світлий розум і здоровий глузд людства.

При цьому месіанську роль у врятуванні світу поет надає Україні і українцям: „ На гострій грані двох світів // ми непорушно муром стали, // щоб чорний вихор все не змів // голодним клетом металу”[5, 104]; „Ми згинем, ми згинем, ми згинем, // щоб знов відродилися сні, // і вихором дужим полинем // над полем нової весни [5, 94].

Багатоканальні асоціації, перехрещення чуттєво-внутрішніх вражень дозволяє Юрію Клену створити нові інновації-синестезії. І хоча метафоричні образи, що будуються на перетині відчуттів, є стильовою ознакою символізму, у творах Юрія Клена власне авторські синестезії втрачають символістську концептуальність і мають лише психофізіологічну основу утворення.

Джерела і література

1. Франко І. Твори в 20-х т. Т. 18. – К.: Держлітвидав, – 1955. – 396 с.
2. Франко І. Краса і секрети творчості: Статті, дослідження, листи. – К.: Мистецтво, – 1980. – 500 с.
3. Словник іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. – К., 1997. – 775 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р., Ковалів Ю. та інші. – К., – 1997
5. Клен Юрій. Вибране. – К.: Дніпро, – 1990. – 362 с.

Норец М.В.

КТО ЖЕ ОН, РОДИОН РАСКОЛЬНИКОВ?!

*Блажен, хто піддається испытаніям,
ібо пройде через них,
он получит венец жизни вечной,
обещанной Богом тем, кто любит Его.
(Соборное послание Иакова 1:12)*

На заявлений в заглавии статьи вопрос пытались ответить литературоведы нескольких поколений. Вместе с тем вряд ли стоит считать ответ на этот вопрос найденным. Взгляд литературоведов, критиков и читателей на любого литературного героя, в том числе и Раскольникова определяет их эпоха. Как справедливо сказал В. Г. Белинский, «...каждая эпоха произносит о них своё суждение и как бы верно она ни поняла их, но всегда оставит следующей за нею эпохе сказать что-нибудь новое и более верное, и ни одна и никогда не выскажет всего»... [1, с.555]

Ета мысль великого критика даєт нам право предпринять новую попытку ответить на этот трудный и всё ещё дискутируемый вопрос, с позиций нового времени и в свете новых достижений литературоведения и других наук; взглянуть на внутренний мир героя и истоки его конфликта с самим собой во-первых, и с обществом, во-вторых. В этом и заключается цель нашей статьи.

В центре внимания искусства Ф.М. Достоевского – человек. Человек-творец, поэт (от греч. «поэсис» – творчество), творящий свой мир, свою судьбу. Такой взгляд на человека был свойственен романтикам, в частности, Новалису и братьям Шлегелям. Они впервые заметили, что человек двойственен, в нём самым парадоксальным образом уживаются добро и зло, ангел и зверь, он погружён в обстановку двоemiрия, разлада с самим собой. Именно здесь, по нашему мнению, находятся истоки «внутреннего» конфликта, так мастерски описываемого Достоевским. Так Дмитрий Карамазов говорит: «Широк человек, слишком даже широк, я бы сузил. Черт знает, что такое даже, вот что! Что уму представляется позором, то сердцу сплошь красотой. В содоме ли красота? Ведь, что в содоме-то она и сидит для огромного большинства людей, – знал ли ты эту тайну или нет? Ужасно то, что красота есть не только страшная, но и таинственная вещь. Тут дьявол с богом борется, а поле битвы – сердца людей»[5, с 127].

Человек интересуется Достоевского на протяжении всего творчества как источник возникновения «внутреннего» конфликта, направленного на разрешение противоборства сторон посредством скрытого диалога двух «Я» и конфликта с творческим бытием, так называемого «внешнего». Исследование природы человека привело писателя к художественной идее «двойничества». Двойственность человеческой природы